

**Тема: Основні пунктограми в простому й складному реченнях, у реченнях з прямою мовою та в діалозі. Пунктуаційний аналіз. Способи цитування.**

**Мета:** актуалізувати знання основних пунктограм у простому й складному реченнях, у реченнях з прямою мовою та в діалозі; удосконалювати вміння здійснювати пунктуаційний аналіз речень; розвивати навички редагування тексту з пунктуаційними помилками; виховувати повагу до видатних людей.

**Обладнання:** підручник, дидактичний матеріал, узальнювальні таблиці та схеми.

**Тип уроку:** закріплення вмінь та навичок

### **Хід уроку**

#### **I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ**

Перевірка домашнього завдання.

Бесіда.

— Чи є певна закономірність у вживанні простих і складних речень у різних стилях мови?

— Які речення найуживаніші в науковому стилі?

— Які синтаксичні конструкції характерні для розмовно-побутового стилю?

#### **II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ**

##### **I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ**

**Проблемне запитання.**

— Чи правомірною буде думка, що при оформленні діалогів та цитат діють ті самі правила постановки розділових знаків?

##### **IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**

**Робота з підручником.**

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал підручника.)

**Розповідь учителя з використанням узагальнювальних таблиць та схем.**

**Розділові знаки** — сукупність графічних знаків, що не належать до абетки даної мови, а служать засобом відображення тих ознак (чинників) писемної мови, які не можуть бути передані літерами та іншими писемними позначеннями (цифрами, знаками рівності, подібності, приблизності тощо). Такими знаками є: *крапка, кома, крапка з комою, двокрапка, тире, дефіс, три крапки, знак оклику, знак питання, лапки, дужки*. Їх використовують для членування тексту згідно із синтаксичними (структурними), смисловими, інтонаційними та іншими особливостями мовлення. Усі три принципи пунктуації — синтаксичний, смисловий та інтонаційний — діють одночасно, й кожен із них можна виокремити лише умовно...

Найзагальнішими функціями розділових знаків є відокремлення, коли вони членують текст на значущі в граматичному та смисловому відношенні

частини {крапка, крапка з комою, знаки оклику та питання, двокрапка, абзац) і виділення, коли вони вирізняють у середині речень які-небудь частини {кома, тире, дужки, лапки}, із чим пов'язаний поділ знаків на однотипні та парні. Розділові знаки, пов'язані як і з реченням, так і з текстом {крапки, дужки та лапки), називають ще універсальними.

Усі перелічені розділові знаки становлять центр пунктуаційної системи, що протиставляється її периферії, яка використовується в основному для членування друкованого тексту {абзац, розділювальні зірочки, шрифти, лінійка). Знаки пунктуаційної системи називають пунктограмами.

У простому реченні розділові знаки ставляться у таких випадках: при відсутності зв'язки (див. таблицю 1), при однорідних членах речення (див. таблицю 2), звертанні, вставних та вставлених конструкціях, відокремлених членах речення. Окрема система розділових знаків використовується при передачі чужого мовлення (див. таблицю 3) та цитуванні.

**Таблиця 1**

**ТИРЕ ПРИ ВІДСУТНОСТІ ЗВ'ЯЗКИ**

<b>Правила</b>	<b>Приклади</b>
<b>Тире ставиться</b>	
Підмет та присудок — іменники в називному відмінку	Вся <u>поезія</u> Дмитра Павличка — <u>розмова</u> про любов і ненависть, правду і кривду.
Перед <i>це, то, ось</i>	Найбільше <u>добро</u> в кожного народу — це його <u>мова</u> .
Присудок і (або) підмет — неозначена форма дієслова	<u>Жити</u> — Вітчизні <u>служити</u> .
Присудок і (або) підмет — кількісні числівники	Два по три — <u>шість</u> .
<b>Тире не ставиться</b>	
Присудок вжито зі сполучниками <i>як, наче, немов</i>	<u>Ніч</u> (була) <u>наче</u> <u>озеро</u> в берегах неба.
Між підметом і присудком стоїть вставне слово, сполучник, частка чи прислівник	Сьогоднішнє <u>свято</u> , безперечно, пам'ятна <u>подія</u> у нашому житті.
Перед присудком із часткою <i>не</i>	<u>Кров</u> людська <u>не</u> <u>водиця</u> .
Підмет — особовий займенник	<u>Я</u> <u>сирота</u> з Вільшаної.

Таблиця 2

## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Правила	Приклади
... △, △, △ ...	Інколи з'являлись перед очима міражі, дивовижні палаци, міста, сади, озера.
... △ і △ ... (й, та)	Як віють прохолодою кущі та дерева!
... і △, і △, і △ ... (ні-ні, або-або, то-то, чи-чи, ані-ані)	Цілу ніч ані вітер, ані хвили не вгамовувались. Життя мене і кличе, і веде...
Правила	Приклади
... △ і △, △ і △ ...	Марш гримить над світом, марш свободи і правди, сили і життя.
... △, а △ ... (але, та = але, зате, так, однак)	Вітер був холодний, але приємний.
... як △, так і △ ... (не тільки, але й...)	Олександр Довженко був не тільки глибоко національним художником, але й палким патріотом.
... △, △, △, і △, і △, і △ ...	Хочу бачити, знати, чути, і любити, й творити красу...
... хоч △, але △ ... (якщо не..., то; не стільки..., скільки...)	Письменник хоч и пише про минулі події, але оцінює їх як наш сучасник.

Таблиця 3  
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

<b>Слова автора розривають пряму мову</b> (П — одне речення)	
«П... — а, — п».	«Хіба що... — майже пошепки промовила вона, — я сама спробую».
«П, — а, — п».	«Наші, — подумав Климко, — донбасівські». ( <i>Гр. Тютюнник</i> )
«П, — а, — п!(?)»	«Діду, — кажу, — а що ви про сади Семирозума згадували?» ( <i>В. Дрозд</i> )
«П, — а, — п...»	«Я кінчаю моє слово, товариші, — почулося з трибуни, — хай говорять інші...» ( <i>В. Винниченко</i> )
<b>Слова автора розривають пряму мову</b> (П — кілька речень)	
«П... — а. — П».	«Так буде краще. Прощайте... — якось терпко прошепотіла вона, підводячись. — Я буду носити вас в душі». ( <i>В. Винниченко</i> )
«П! (?) — а. — П».	«Боже мій, Боже! — додала вголос. — Лучче було не родитись, аніж бачить, що тепер діється на тому світі білому». ( <i>А. Свидницький</i> )
«П, — а. — П».	«Та ні, я того не кажу, — відповідав Зінько. — Знаю, що земля це ваша, що вам її треба». ( <i>Б. Грінченко</i> )
«П?(!), — а: — П». сказав... + додав...	«Чи бачили таке! — сказав батько і, помовчавши, додав: — Готовий хлібороб, одним словом». ( <i>А. Головка</i> )
<b>Пряма мова після слів автора</b>	
А: «П».	Говорить розум: «Боротьба і праця».
А: «П!(?)»	І зітхнув Золоторіг: «Де ти, друже, де ти?»
А: «П...»	Цар подумав: «Щось тут є...» ( <i>Д. Павличко</i> )
<b>Пряма мова перед словами автора</b>	
«П», — а.	«Молодець», — похвалив його Степан.
«П?» — а.	«Що робити мені тепер?» — міркує він.
«П!» — а.	«Швидше повертайся, не барися там!» — гукнула мати йому навздогін.
«П...» — а.	«Коли б я знав...» — схлипнув Сашко.
<b>Пряма мова всередині слів автора</b>	
А: «П», — а.	Я сказала: «Я згодна, тату», — і поцілувала йому руку. ( <i>В. Підмогильний</i> )
А: «П!(?)» — а.	Галя поцікавилась: «А ви й до нас зайдете?» — і зніяковіла.
А: «П...» — а.	Дід бурчав: «Тепер би того дощу...» — і сердився невідомо на кого.

Звертання на початку речення виділяються комою, а ті, що вимовляються підвищеним тоном, з посиленням наголосом, — знаком оклику:

*Рідна мово, без тебе ніхто я, мов підрізаний вітром листок.* (П. Перебийніс)  
*Шевченку! Відгук дум своїх чи чуєш ти у нашім співі?* (М. Рильський). Одне чи кілька звертань у середині речення виділяються комами: *Дзвени, моя пісне, про радісні дні.* (В. Сосюра) Перед звертанням у кінці речення ставиться кома, а після нього той знак, який залежить від інтонації: *Прости мені, земле, прости мені, траву!* (Ліна Костенко)

Вставні слова, словосполучення і речення можуть стояти в будь-якій позиції. Всі вони, як правило, виділяються комами. Наприклад: *Власне кажучи, вечір уже минув, і вже сама ніч!* (Остап Вишня)

Комою відокремлюються два вставних слова, що стоять поряд, а також вставне слово в середині відокремленого звороту чи після сполучника: *Правда, може, я сам-таки в цьому винен.* (О. Гончар)

Кома не ставиться, якщо вставному слову передує приєднувальний сполучник на початку речення: */ справді, оптимізм — невід'ємна риса трудового народу.* (М. Рильський)

Відповідно до вимови вставлені конструкції можуть виділятися комами, тире або дужками.

Невеликі вставлені конструкції, які стоять переважно в середині речення і мають з ним тісний змістовий зв'язок, виділяються з обох боків тире: *За вікном — згори було видно — шуміло, вирувало залите сонцем місто.* (С. Скляренко)

Вставлені конструкції здебільшого виділяються дужками. Комами з тире відокремлюються від інших членів основного речення вставлені конструкції, коли на місці розриву має бути кома: *Не було ще такого літнього ранку,— хіба вже каміння з неба,— щоб дід Арсен, прозваний Бушлею, всидів дома.* (Гр. Тютюнник)

Цитата — це дослівне відтворення фрагмента іншого тексту зі збереженням усіх його граматичних та стилістичних особливостей для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки.

У цитаті не можна нічого змінювати (навіть розділових знаків).

Цитати беруться в лапки. Коли цитата наводиться не повністю — пропуск позначаємо крапками. Крапки ставляться: 1) перед цитатою, синтаксично не зв'язаною з авторським текстом, щоб показати, що цитата наводиться не з початку речення; 2) у середині цитати, коли пропущено частину тексту; 3) після цитати, коли цитоване речення наводиться не до кінця.

### **Цитування буває кількох видів:**

1. Цитата може наводитись у вигляді прямої мови зі словами автора. Тоді розділові знаки при ній ставляться так, як і при прямій мові.

*Говорячи про покликання людини на землі, Максим Рильський проголошує: «Яке глибоке щастя — жить, быть гідним імені людини, народу й людськості служить!»*

2. Цитата може доповнювати авторське речення, бути його складовою частиною. Тоді до неї висуваються такі самі вимоги, як

і до непрямой мови. Цитата береться в лапки і починається з малої букви.

*Рух письменників 60-х років очолила в Україні творча молодь. Вона була його промотором й у своїх творчих змаганнях виявила багато сміливих думок, оригінальної тематики та її відважної інтерпретації.*

*Як казав Валентин Мороз, «то було молоде покоління, яке пішло в університети, яке могло вже подумати про щось інше, а не тільки про елементарні умови існування... Чорновіл, наприклад, був редактором комсомольської загальноукраїнської газети. Дзюба був одним із найважливіших критиків у Спілці письменників України. Стус був аспірантом в Інституті літератури в Києві. Одним словом, люди на найвищих щаблях..., які в комуністичному істабліш-менті могли далеко піти. Але це були найкращі люди в розумінні моральному... Вони відчували, що проповідувати те, у що не віриш, просто робити кар'єру, дивитись, як твій народ російщатъ — це багно. Значить, у тих людей виникло природне бажання вирватися з багна».*

3. Віршована цитата, якщо вона записана у вигляді строфи, у лапки не береться.

*Поет І. Світличний не бачив різниці між життям у тюрмі та поза її стінами — скрізь панує неволя:*

***В тюрмі, за ґратами, в неволі  
Мені приснилася... тюрма.  
Але не ця. Ні ґрат нема,  
Ні варти. І всього доволі.  
І світ — ідилія сама.  
І люди — стовпище монголів  
З кокардами, а серцем голі,  
Кричать, а мови в них нема.  
Полуда очі заступила,  
На світ їм глянути несила,  
Всі ждуть... початку чи кінця?  
Відпущення гріхів чи страти?  
І гуляють об ребра-ґрати  
Безвинно-заячі серця.***

4. Коли після цитати йде вказівка на автора або на її джерело, ця вказівка береться в дужки, а крапка ставиться тільки після закритої дужки.

5. Різновидом цитати є епіграф. Епіграф у лапки звичайно не береться. Вказівка на джерело пишеться під епіграфом праворуч без дужок, і крапка після неї не ставиться.

Здебільшого прості речення як частини складносурядних з'єднані сполучниками сурядності, розділяються комами. Наприклад: *Вранці прибули машини, і солдати кинулись до ставу.* (М. Стельмах)

Кома не ставиться між простими реченнями — частинами складносурядного, з'єднаними неповторюваними єднальними (*і* (*й*), *та*) і

розділовими (*чи, або*) сполучниками, якщо є спільний другорядний член або неповнозначне слово, зокрема частка (*тільки; лише*). Наприклад: *По степовій дорозі зрідка пробігали вантажні машини й смугами зривалася пилюка.* (О. Копиленко) *Тільки коники сюрчать та перепел іноді підпадьомкне.* (В. Козаченко)

Крапка з комою ставиться між частинами складносурядного речення, з'єднаними сполучниками *а, але, проте, все ж, однак* (зрідка сполучниками *і, та*), якщо вони дуже поширені, мають усередині розділові знаки або далекі за змістом. Наприклад: *Все зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий погожий.* (Панас Мирний)

Тире ставиться між частинами складносурядного речення, з'єднаними сполучниками *і (й), та* (в значенні *і*), *та й, а*, якщо вони виражають швидку або несподівану зміну подій, а також різке протиставлення. Наприклад: *Дощ пройшов — і Київ зеленіє.* (М. Рильський)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Розділовий знак	Правило	Приклад
Кома	Ставиться між відносно рівноправними частинами	У найвищому ярусі шуміли вершини дуба, схилилися до них розлогі клени та узорчасті ясени. (А. Шиян)
Крапка з комою	Ставиться, якщо частини значно поширені, мають свої розділові знаки або далекі за змістом	Біліє місяць; люди сплять. (Т. Шевченко)
Двокрапка	Ставиться, якщо:	
	а) друга частина виражає причину того, про що говориться в першій (можна поставити питання <i>чому?</i> і перед другою частиною вжити сполучник <i>бо</i> );	Ми особливо любимо лелек, журавлів і лебедів: вони ж бо приносять довгождане літо-літечко. (Із журналу)
	б) друга частина доповнює або розкриває зміст першої частини (можна поставити питання <i>а що? а який? а як? і що побачив?</i> )	На прикладі творчості Малишка підтвердила свою істинність давня теза: великі часи народжують великих поетів. (Д. Павличко)
Тире	Ставиться:	
	а) якщо перша частина вказує на час або умову того, про що говориться в другій (перед нею можна, як правило, поставити сполучники <i>якщо, коли</i> );	Хочеш добре знати себе — пробуй свої сили в різних видах діяльності. (Із журналу)
	б) якщо друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що говориться в першій;	Зникає мова — зникає нація. (О. Гончар)
	в) якщо зміст обох частин зіставляється або протиставляється (між ними можна поставити сполучники <i>наче, а</i> )	Я тільки готую аеродром — літати будете ви. (О. Корнійчук)

## V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

### Робота з підручником.

(Учитель може запропонувати учням виконати вправи з підручника.)

### Тренувальні вправи.

1. Перепишіть, розставивши необхідні розділові знаки, обґрунтуйте х постановку. Згрупуйте речення за типом пунктограм. (Див. додаток)

Сині і сизі блакитні і сиві сірі і чорно-густі й голубі,— хмари завихрені в бистрому небі. (М. Бажан) Деревя не тільки п'ють воду а й затримують її. (М. Чабанівський) Круглі зелені широкі верхів'я вкривали ліс зверху ніби зеленими шатрами. (І. Нечуй-Левицький) Земля України і небо і люди усе мені рідне. (П. Воронько) Вкрай переповнені щастям наелектризовані його хмільною окриляючою силою розвідники знову сіли на коней. (О. Гончар) Під ними прокидався туман а над ними падало й падало листя золоті сльози



осені. (М. Стельмах) По Вінниччині мандрували ми пригадуєте літніми шляхами. (М. Рильський)

2. Прочитайте текст, виправте пунктуаційні помилки.

Часом людина не розібравшись у якомусь мовному явищі, але постійно з ним зустрічаючись доходить висновку, що це мабуть явище престижне і треба швиденько брати його й собі на озброєння. Ось, приклад, такого підходу до прочитаного. Уважно читаючи газети, журнали, можна помітити що географічні назви, тобто найменування міст, сіл, річок тощо,— якщо вони вживаються разом з родовими назвами, місто, село, річка, узгоджуються неоднаково. То узгоджуються лише родові назви, а власні стоять у називному відмінку, біля міста Канів, за містом Канів, то узгоджуються обидва слова — біля міста Канева, за містом Каневом. Для української мови було і є нормою повне узгодження власної й загальної назв. Відхилення, виправдане лише у військових документах та ділових паперах.

(Із кн. А. Коваль «Слово про слово»)

**Диктант «Перевір себе».**

Запишіть текст під диктовку, звірте написане з надрукованим. Виконайте синтаксично-стилістичний аналіз тексту.

**СПІВЕЦЬ ПРАВДИ, КРАСИ, ДОБРА**

Під березневими туманними зорями, коли земля ще спросоння вбирає в себе шелест пташиних крил, проста змучена кріпачка принесла світу свого геніального сина Тараса.

Під березневими туманними зорями, коли прокидається вода і підсніжник сумовито-замріяним оком дивиться на ще імлисту землю, народився великий поет України, великий співець слов'янського світу Максим Рильський.

З дитячих років його рука потягнулась до письма, душа — до краси, а серце — до людини. І цей початок став отим продовженням, що не має кінця-краю ні в п'ятдесят, ні в сімдесят, ні у сімсот років, як не має краю і наколихане вітром зерно, і довершений сонцем погляд творця, і велич людського духу.

З романівських полів, з романівських лук і осель прийшли в його поезію ранні роси і гіркі сльози, і заблищали вони на віях матерів і дітей, і на вершинах світової поезії.

Все для людини і завжди з людиною — цей заповіт Максим Рильський проніс крізь бурю і сніг, крізь усе своє життя як Людини з великої літери, як рицар краси і добра. Пригадую його слова: «Коли ти маєш вчинити щось погане, сім раз подумай — і не вчини, а добро роби не думаючи!»

Хто мав щастя зустрітися з Максимом Рильським, той знає ті прекрасні години, коли в світі якимсь чародійством більшало творчості, мрій, натхнення, любові; той знає щедрі вечори чудесних прозрінь, що збагачують серце і розум.

Закоханий в людину, в працю, в творчість, народжений для прекрасного, він усюди ніс це прекрасне і чийось радість, і чийсь весілля зустрічав як своє. Але й чийсь лихо він теж стрічав як своє і боровся з ним, не

шкодуючи свого часу і здоров'я.

*(М Стельмах)*

## **VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ**

**нтерактивна вправа «Мікрофон».**

— Цей урок був для мене корисним, тому що...

## **VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ**

1. Вивчити теоретичний матеріал за підручником.
2. Виконати вправу (на вибір учителя)

Додаток

**1. Перепишіть, розставивши необхідні розділові знаки, обґрунтуйте постановку. Згрупуйте речення за типом пунктограм.**

Сині і сизі блакитні і сиві сірі і чорно-густі й голубі,— хмари завихрені в бистрому небі. (М. Бажан) Дерев не тільки п'ють воду а й затримують її. (М. Чабанівський) Круглі зелені широкі верхів'я вкривали ліс зверху ніби зеленими шатрами. (/ Нечуй-Левицький) Земля України і небо і люди усе мені рідне. (П. Воронько) Вкрай переповнені щастям наелектризовані його хмільною окриляючою силою розвідники знову сіли на коней. (О. Гончар) Під ними прокидався туман а над ними падало й падало листя золоті сльози осені. (М. Стельмах) По Вінниччині мандрували ми пригадуєте літніми шляхами. (М. Рильський)

Додаток

**1. Перепишіть, розставивши необхідні розділові знаки, обґрунтуйте постановку. Згрупуйте речення за типом пунктограм.**

Сині і сизі блакитні і сиві сірі і чорно-густі й голубі,— хмари завихрені в бистрому небі. (М. Бажан) Дерев не тільки п'ють воду а й затримують її. (М. Чабанівський) Круглі зелені широкі верхів'я вкривали ліс зверху ніби зеленими шатрами. (/ Нечуй-Левицький) Земля України і небо і люди усе мені рідне. (П. Воронько) Вкрай переповнені щастям наелектризовані його хмільною окриляючою силою розвідники знову сіли на коней. (О. Гончар) Під ними прокидався туман а над ними падало й падало листя золоті сльози осені. (М. Стельмах) По Вінниччині мандрували ми пригадуєте літніми шляхами. (М. Рильський)

Додаток

**1. Перепишіть, розставивши необхідні розділові знаки, обґрунтуйте постановку. Згрупуйте речення за типом пунктограм.**

Сині і сизі блакитні і сиві сірі і чорно-густі й голубі,— хмари завихрені в бистрому небі. (М. Бажан) Дерев не тільки п'ють воду а й затримують її. (М. Чабанівський) Круглі зелені широкі верхів'я вкривали ліс зверху ніби зеленими шатрами. (/ Нечуй-Левицький) Земля України і небо і люди усе мені рідне. (П. Воронько) Вкрай переповнені щастям наелектризовані його хмільною окриляючою силою розвідники знову сіли на коней. (О. Гончар) Під ними прокидався туман а над ними падало й падало листя золоті сльози осені. (М. Стельмах) По Вінниччині мандрували ми пригадуєте літніми шляхами. (М. Рильський)

Додаток

**1. Перепишіть, розставивши необхідні розділові знаки, обґрунтуйте постановку. Згрупуйте речення за типом пунктограм.**

Сині і сизі блакитні і сиві сірі і чорно-густі й голубі,— хмари завихрені в бистрому небі. (М. Бажан) Дерев не тільки п'ють воду а й затримують її. (М. Чабанівський) Круглі зелені широкі верхів'я вкривали ліс зверху ніби зеленими шатрами. (/ Нечуй-Левицький) Земля України і небо і люди усе мені рідне. (П. Воронько) Вкрай переповнені щастям наелектризовані його хмільною окриляючою силою розвідники знову сіли на коней. (О. Гончар)

Під ними прокидався туман а над ними падало й падало листя золоті сльози  
осені. (М. Стельмах) По Вінниччині мандрували ми пригадуєте літніми  
шляхами. (М. Рильський)